

ULUSLARARASI DÜZENSİZ GÖÇ VE ETKİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

¹ İpek ALAV

ÖZ

Bu çalışma, küresel düzeyde etkiye sebebiyet veren “uluslararası düzensiz göç” ve etkilerini içermektedir. Çalışma ile göç kavramı; “uluslararası düzensiz göç” olgusu ve realitesi ile ele alınmış olup, göçe sebep olan nedenler ve göçe maruz kalan insanlar /toplum ve göç alan ülke / toplumların zorunlu etkileşimleri dil, inanç, kültür, iktisadi / finans, uluslararası hukuk, geçici konaklama, geçici ve asli vatandaşlık hakları bileşenlerinde sebep sonuç ilişkileri ile ele alınmıştır. Çalışma: “Uluslararası Düzensiz Göç ve Etkileri: Türkiye Örneği” bağlamında örnek olay araştırması olarak ele alınmıştır. Günümüzde küresel dünyanın en önemli sorunlarından olan savaşlar, iktisadi zorluklar ve antidemokratik uygulamalar ve insanların hayatta var olabilme çabaları düzensiz göç olgusunu doğurmuştur. Bu durum beraberinde çok sayıda sorun ve çözüm alanını kapsayan çalışmaları zorunlu kılmıştır. Uluslararası düzensiz göç sorunsalı sadece birkaç ülke ile sınırlı değil küresel ölçekte ülkelerin geniş katılımlı destekleri ile çözülebilir. Çalışma ile uluslararası düzensiz göç realitesi, göç eyleminin nedenleri, etkileri iktisadi, sosyal ve kültürel etkileri “entropi” sorunsalı bağlamında ele alınarak sorun ve çözüm alanları nicel ve nitel verilere dayalı olarak literatür destekli ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Göç, uluslararası göç, düzensiz göç, Türkiye, göçün etkileri

¹Yüksek Lisans, Başkent Üniversitesi, ipekalavtedu@gmail.com, (ORCID: 0009-0003-9981-3748)

INTERNATIONAL IRREGULAR MIGRATION and ITS EFFECTS: THE CASE OF TURKIYE

ABSTRACT

This study includes “international irregular migration” and its effects that cause global impact. The concept of migration is addressed with the phenomenon and reality of “international irregular migration”, and the reasons that cause migration and the necessary interactions of people/societies exposed to migration and countries/societies receiving migration are addressed with cause and effect relationships in the components of language, belief, culture, economy/finance, international law, temporary accommodation, temporary and primary citizenship rights. The study was handled as a case study in the context of “International Irregular Migration and Its Effects: The Case of Turkey”. The most important problems of today's global world such as wars, economic difficulties, anti-democratic practices and people's efforts to survive in life have given rise to the phenomenon of irregular migration. This situation has necessitated studies covering many areas of problems and solutions. The problem of international irregular migration is not limited to just a few countries but can be solved with the broad support of countries on a global scale. The study addresses the reality of international irregular migration, the reasons for migration, its effects, its economic, social and cultural impacts in the context of the “entropy” problem and presents the problem and solution areas based on quantitative and qualitative data with literature support.

Keywords: Migration, international migration, irregular migration, Türkiye, effects of migration

GİRİŞ

Uluslararası düzensiz göç tarihin her döneminde bir çok sorunsal beraberinde getirmiştir. Çalışma ile günümüzün sınıfsız (arkaik) ve sınıflı (postmodern) toplumsal yapılarındaki düzensiz göç/göçmen hareketliliği neden sonuç ilişkileri ile ele alınmalıdır. Bu bağlamda günümüzün toplumsal yapılarındaki düzensiz göç hareketliliğinin çok sayıda bileşene bağlı sorunsal alanları söz konusudur. Bu bağlamda bu çalışma ile uluslararası düzensiz göç hareketleri Türkiye ölçeği ile ele alınarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmede Türkiye’ye olan göç hareketleri bölgesindeki iç savaş ve diğer nedenlere dayalı olarak ele alınmıştır. Özellikle 2010 yılında başlayan “Arap Baharı” devrim ve veya isyanları ve sonrasında Suriye, Irak ve Afganistan iç savaşları Türkiye’ye doğru kitlesel göç hareketlerine neden olmuştur. Bu göç hareketlerini 2022 yılında Avrupa kıtasında başlayan ve halen devam eden Ukrayna-Rusya savaşları sürecindeki kitlesel göç hareketleri izlemiştir.

Türkiye’deki düzensiz göçmen sayısı İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı resmi verilerine göre 3.736.799 kişi olduğu görülmektedir (<https://www.goc.gov.tr>). Bu durum, Türk devletine ciddi yük ve sonuçlar doğurmaktadır. Çalışma ile Türkiye’de yaşamlarını sürdüren düzensiz göçmen konumundaki mültecilerin Türkiye’deki yaşam koşullarının zorluğu, hayatta kalma olanakları, dil ve eğitim süreçleri, geçici konumdan ikincil ülkelere geçiş sorunları, yasal geçici ve kalıcı vatandaşlık haklar ve entegrasyon gibi sorun alanları ve çözüm yolları literatür destekli olarak ele alınmıştır. Çalışma ile uluslararası düzensiz göç hareketlerinin küresel düzeyde etkileri Türkiye örneği üzerinden ele alınmıştır. Çalışmanın verileri literatür destekli bilimsel makaleler ve Türk devleti ve uluslararası göç kurum ve kuruluşlarının resmi verilerinden oluşmaktadır.

Çalışmanın bölümleri;

Giriş: “Araştırma Düzeni ve Çalışmada İzlenen Araştırma Çabaları”,

1. Bölüm: “Uluslararası Düzensiz Göç ve Etkileri”,
2. Bölüm: “Uluslararası Düzensiz Göçün Türkiye’ye Etkileri
3. “Sonuç” bölümlerinden oluşmaktadır.

Çalışmanın Kapsamı ve Tanıtımı

Araştırma Düzeni: Çalışmada İzlenen Araştırma Çabaları

Çalışmanın kapsamı ve tanıtımı, çalışmanın amacı, çalışmanın önemi, çalışmanın problemi, çalışmanın sınırlılıkları/kısıtları, çalışmada kullanılan yöntem ve metodoloji, çalışmanın hipotezleri “varsayımlar”, literatür ve sonuç ve öneriler bölümlerinden oluşmaktadır.

Çalışmanın Kapsamı ve Tanıtımı

Çalışma, kapsam olarak uluslararası düzensiz göç hareketlerinin Türkiye’ye etkilerini içermektedir. Çalışma, “Uluslararası Düzensiz Göç ve Etkileri: Türkiye Örneği” konulu başlık ve alt içeriklerden oluşmaktadır. Çalışmanın kapsamı her ne kadar Türkiye ölçeği ve örneği bağlamında ele alınmış olsa da çalışma verileri ve sonuç bulguları küresel ölçekte değer üretmiştir.

Çalışmanın Amacı

Türkiye'ye gelen düzensiz göçmen konusuna dikkat çekmek, uluslararası göçün neden sonuç ilişkileri, mevcut durumun tespiti ve çözüm önerileri ortaya konabilmesi amaçlanmıştır. Çünkü Türkiye son 10 yılda beklenmedik olağanüstü durum ve çevresel, siyasal, ekonomik ve diğer nedenlerden dolayı komşuları olan ülkeler başta olmak üzere, Avrupa, Asya, Ortadoğu ve Afrika kıta ülkelerinden gelen düzensiz göçmenlerin istilasına uğramıştır.

Çalışmanın Önemi

Türkiye'nin bölgesel çatışmalardan kaynaklı zorunlu göçe maruz kalması ve sonrasında yaşanan çoklu ve süreçsel olumsuz sonuçların değerlendirilmesini içermektedir.

Çalışmanın Problemi

Uluslararası düzensiz göç hareketliliğinin Türkiye'ye yansımaları olan ekonomik yük, suç, iş/istihdam, entegrasyon / uyum sorunları, dil ve kültür erozyonları gibi sorun alanları çalışmanın problemlerini oluşturmuştur

Çalışmanın Sınırlılıkları “Kısıtları”

Çalışma, Türkiye örneği ve ölçeği ile sınırlandırılmış olup, konu ile ilgili veri seti erişimlerinde güncel verilere erişimde Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri geriye dönük bir yıl öncesi verileri sunabilmesi ve kayıt dışı göçmen verilerine erişim zorluğu çalışmanın kısıtlarını oluşturmuştur.

Özgünlük

Araştırma ile Türkiye'deki uluslararası düzensiz göç hareketlerinin ulusal ve uluslararası etki bileşenleri “entropi” ekseninde ele alınmıştır. Çalışma, Türkiye'deki hem araştırmacıların hem de uluslararası göç kuruluşlarına özgün araştırma veri desteği sağlayacaktır.

Yöntem ve Veri Toplama Teknikleri

Araştırmada “betimleme” yöntemi temel alınmıştır. Bu yöntemin seçilmesinde belirleyici unsur; mevcut olayların, daha önceki olay ve koşullar ile ilişkilerini de dikkate alarak, durumlar arasındaki etkileşimlerin açıklanması hedeflenmiştir (Kaptan, 1995: 59-63). Araştırmanın tasarımı; nitel araştırma metodu (Kaptan, 1995: 59-60) ve “betimleme” (Ekiz, 2009: 22) yöntemi temel alınmıştır. Nitel araştırma ile sayısal verilerden ziyade temel doğal literatür verilerinden yararlanılmıştır (Zülfikar, 2024: 15-25). Bu yöntemle araştırmada objelerin, varlıkların, kurumların ve çeşitli alanların ne olduğu açıklanmaya çalışılmaktadır (Ertürk, 2008: 12). Çalışmada araştırmaya güçlü destek sağlamak için konu içerikli “literatür” tarama (Bayburtlu, 2017: 79) ve tarihsel kronoloji birlikte nitel araştırma verileri kullanılmıştır. Bu yöntem ile araştırma sürecinin kuramsal temelleri ve uygulamaya yönelik stratejiler ele alınmış (Baltacı, 2019: 368-369) olup araştırma verilerine dayalı olarak “özel” bir süreç yürütülmüştür. Araştırma ile tarihsel olguları hiçbir değişime uğratmadan doğal bir şekilde asli verilere dayalı olarak ele alınarak yeni yaklaşım / anlayış nesnel olarak kavramsal bir zeminde ortaya konarak çalışma gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada Hareket Edilen Varsayımlar “Hipotezler”: Araştırmanın Sorusu?

“Arap Baharı” ve süreci ve Suriye iç savaşı ile ortaya çıkan kitlesel göç hareketleri uluslararası boyutta Türkiye’yi nasıl ve ne şekilde etkiledi ? Sorularına yanıt aramak için hipotezimiz oluşturulmuştur. Araştırmanın hipotezi: **“Uluslararası Düzensiz Göçün Türkiye’ye Geniş Kapsamlı Olumsuz Etkileri Olmuştur”** tezinden oluşmaktadır.

Literatür

Literatür İncelemesi

Literatür Taramasında Yararlanılan Veritabanları

Çalışma ile ilgili olarak literatür taramasında konu ile ilgili ulusal ve uluslararası düzeydeki ilgili bilimsel çalışmalar taranarak özgün literatürünü oluşturmuştur. Literatür taramasında “akredite bilginin”^{***} yer aldığı bilgi merkezleri olan üniversite akademik araştırma kütüphaneleri ve bilimsel bilginin yer aldığı kitap formu ve dijital forma (elektronik) forma sahip ulusal ve uluslararası veri tabanları kullanılmıştır.

Çalışmanın Literatürü

Çalışmanın literatürü; araştırmanın içeriklerini kapsayan ana kaynaklar ve çalışmayı destekleyen ikincil kaynaklardan oluşmaktadır. Literatür çalışması araştırma konusu olan “göç” ve alt bölümlerini destekleyen bilimsel çalışmaları içermektedir. Çalışmanın ana bölümü olan “göç” olgusu ve kavramları içeren Uluslararası Göç Örgütü (International Organization for Migration)’nın hazırlamış olduğu IOM. (2013). “Göç Terimleri Sözlüğü” (https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf.) Asya-Pasifik, Avrupa-Afrika kıtalarını içine alan ve “uluslararası göç” sorunlarını ele alan Göç Politika Enstitüsü’nün (Migration Policy Institute-MPI, <https://www.migrationpolicy.org/>) çalışma ve raporları incelenmiştir. Stephen Castles ve Mark J. Miller’in (2018) “Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri” isimli çalışması ile göç olgusunun ve realitesinin orijin ve kronolojik tarihçesi çalışmaya atıf desteği sağlamıştır. Uluslararası düzensiz göç ve sosyal etkilerinin kimlik bazında uyum/entegrasyon ve etnik kimlik çatışma bağlamında sosyolojik araştırmaları çalışmanın ana eksenini oluşturan çalışmaları referans almıştır. (Neuman, W. Lawrence (2007). Çalışmanın temel kaynakları arasında Uğur Özgöker ve Gözde Doğan’ın “Uluslararası Göç ve Mülteci Krizi” isimli çalışması yer almıştır. Bu çalışma ile uluslararası düzensiz göç olgusu ve realitesi küresel düzeyde Türkiye ölçeğinde ele alınarak çalışmaya ciddi katkı vermiştir (Özgöker, U., Gözde, D. (2019). İltica, Uluslararası Göç ve Vatansızlık kavramlarının kuram ve küresel göç politikaları ve sözleşmeleri çalışmanın temel literatür desteğini oluşturmuştur (UN/UNHCR). Uluslararası Göç Örgütü’nün (International Organization for

^{***} **Akredite Bilgi:** Doğrulanmış bilgi, bilgi enformasyonunun hakem ve editör sürecinden geçen yayınlanmış bilimsel bilgi.

Migration - IOM) hazırlamış olduğu Göç Terimleri Sözlüğü (2013), Uluslararası Göç Politikaları Enstitüsü'nün (International Migration Policy Institute) kavramsal göç raporları, T.C. İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı'nın "Türkiye'deki (Düzensiz) Göç Verileri", Nazlı Şenes Özcan'ın (2015) "Düzensiz Göç Üzerine Bir İnceleme: Küresel Dinamikler", Uğur Özgöker ve Gözde D.'nin (2019) "Uluslararası Göç ve Mülteci Krizi" isimli eserleri çalışmanın kavramsal içeriğinin oluşturulmasında güçlü referans desteği sağlamıştır. Çalışma konusu olan "uluslararası düzensiz göç" realitesinin uluslararası düzeyde hukuki altyapısını oluşturan, destekleyen ve çalışmaya küresel düzeyde içerik desteği sağlayan ulusal devletlerin kendi yasal sözleşmeleri ve uluslararası insan hakları göç ve göçmenlik sözleşmeleri/protokolleri çalışmanın hukuki altyapısını güçlendirmek için referans desteği olarak kullanılmıştır. Söz konusu bu sözleşmeler; Cenevre Sözleşmesi (1949), BM destekli uluslararası Cenevre İnsan Hakları Sözleşmesi, UNHCR- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin göçe yönelik hukuki sözleşme ve protokolleri, Athur Mabiso, A., Jean-François M., Joachim V. and Kalle H. (2014). Refugees, Food Security, and Resilience in Host Communities Transitioning From Humanitarian Assistance to Development in Protracted Refugee Situations, çalışmada gözden geçirilmiştir. Türkiye'deki çok katmanlı göç politikalarına yönelik çalışma ve politikalar üreten Türkiye Cumhuriyeti Devleti İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı'nın "Türkiye'nin Göçmen Politika ve Protokol Verileri (2024), Mülteci Hakları Koordinasyonu Türkiye ile AB Arasında İmza Edilen "Geri Kabul Antlaşması'na" Dair Tutum Belgesi, Elia Marzal'ın (2006), "Constitutionalising immigration law" (*Göçmenlik hukukunun anayasallaştırılması*). Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi-ORSAM'ın Küresel Göç ve Avrupa Birliği ile Türkiye'nin Göç Politikalarının Gelişimi" (2012), Derya Marancı'nın (2021) "Türkiye-Avrupa Birliği ve 16 Aralık 2013 Tarihli Vize Serbestisi Diyalogu Mutabakat Metni ve Geri Kabul Anlaşması", Gonca Oğuz Gök'ün (2016) "Kimin Güvenliği? Uluslararası Göç-Güvelik İlişkisi ve Uluslararası Örgütlerin Rolü" ve Birleşmiş Milletler ve FRONTEX'in (European Border and Coast Guard Agency) uluslararası göç sözleşme ve protokolleri isimli referans kaynaklar ile desteklenerek çalışmanın uluslararası hukuk boyutu desteklenmiştir.

1.Bölüm

1.Uluslararası Düzensiz Göç

Uluslararası düzensiz göç; iç savaş, savaş, demokratik olmayan rejimlerin baskısı, siyasi ve ekonomik nedenler gibi çoklu bileşenlere bağlı olarak gelişen, ortaya çıkan ve bir ülkeden başka bir ülkeye yasa dışı kitlesel göç hareketleridir. Günümüzün düzensiz göçleri geleneksel göç modellerinden çok daha farklı ve küresel etkiye sahip, insan hayatını, devletleri ve milletleri çoklu bileşenlerde etkileyen yeni bir göç biçimidir (Özcan, 2015: 22-39). Bu modelde, ülkelerdeki ekonomik dönüşümler ve ortaya çıkardığı sosyal krizler, iç "savaşlar" ve küresel neoliberal ekonomi politikaları etkili olan önemli sebeplerdendir (Özcan, 2015: 22-39). Söz konusu benzer sebepleri çoğaltmak mümkündür.

1.1. Göç Kavramı

Göç (migration) kavramı; bir kişinin veya bir grup insanın uluslararası bir sınırı geçerek başka bir devlet içine geçmesi yer değiştirmesi. Genel anlamda “göç kavramı”; süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleridir (Göç Terimleri Sözlüğü-IOM, 2013: 35-36). Uluslararası düzensiz göç ise “göç hukuku kurallarını çiğneyerek, gizli ya da saklı şekilde gerçekleşen göç” olarak ifade edilmektedir (Göç Terimleri Sözlüğü-IOM, 2013: 35-36). Diğer bir ifade ile “düzensiz göç; bir ülkeye yasadışı giriş yapmak, bir ülkede yasadışı şekilde kalmak veya yasal yollarla girip yasal süresi içerisinde çıkmamak anlamına gelmektedir” (GİB, 2024). Düzensiz göçün birden çok (iç savaş, savaş, demokratik olmayan rejimlerin baskısı, siyasi, ekonomik...vb.) nedeni söz konusudur. Gönderen ülke açısından ise örneğin, bir kişinin geçerli bir pasaportu veya seyahat belgesi olmadan uluslararası bir sınırı geçmesi veya ülkeden ayrılmak için idari koşulları yerine getirmemesi gibi durumlarda düzensizlik söz konusudur. Ancak, “yasadışı göç” terimini göçmen kaçakçılığı ve insan ticaretiyle kısıtlamak gibi bir eğilim söz konusudur (Göç Terimleri Sözlüğü-IOM, 2013: 35-36). Göç olgusu ve realitesi her zaman düzensiz göç olarak algılanmamalıdır. Bu durumun yanı sıra, “tanınan, izin verilen yasal kanallar kullanılarak gerçekleşen yasal / düzenli göç”olgusu da söz konusudur (Göç Terimleri Sözlüğü-IOM, 2013: 26). Bu bağlamda düzenli göç kavramını “menşe ülkeden çıkışı ve ev sahibi ülkeye seyahati, transit geçişi ve girişi düzenleyen kanun ve yönetmeliklere uygun olarak insanların olağan ikamet yerinden yeni bir ikamet yerine gitmeleri” olarak tanımlayabiliriz (Göç Terimleri Sözlüğü-IOM, 2013: 35-36).

1.2.Çağdaş Göçler

Küresel dünyada insan, bilgi ve para değer üretmede önemli iki kavram olup, bu üç değer coğrafi sınır tanımayan ve süreli hareket eden “göçen” bir özelliğe sahiptir. Günümüzün çağdaş göçleri modern kavimler göç hareketi olarak isimlendirilebilir. Neo-liberal kapitalist sistemde nitelikli elemana her zaman her yerde ihtiyaç vardır. Bu durum ile nitelikli göçü legal hale getirilerek göçün küreselleşmesi sağlanmıştır (Castles, 2008: 12). Çağdaş göçler isteğe bağlı ve uluslararası göç ve göçmenlik şartlarını yerine getiren birey ve şirketlerin göç hareketidir. Bu göçler eğitimli ve yeteri finansa sahip daha nitelikli göç gruplarını oluşturmaktadır.

1.3.Uluslararası Düzensiz Göç

IOM’a göre küresel göç yönetimi son 15 yılda önemli değişikliklere uğradı. İnsani ve dayanışma krizi olduğu kadar kurumsal ve siyasi bir kriz olan kriz, küresel göç yönetiminin reformunu amaçlayan çeşitli girişimlere yol açtı (Moretti, 2019: 35). IOM’un tanımına göre uluslararası düzensiz göç; “gönderen, transit ve kabul eden ülkelerin düzenleyici normlarının dışında gerçekleşen hareketlilikler.” Diğer bir ifade ile hedef ülkeler açısından, göç düzenlemeleri uyarınca gerekli olan izin veya belgelere sahip olmadan bir ülkeye giriş yapmak veya bir ülkede kalmak veya çalışmak anlamına gelmektedir. Düzensiz göçmen kavramı ise yasadışı giriş, giriş koşullarının ihlali veya vizenin geçerlilik tarihinin sona ermesi yüzünden transit veya ev sahibi ülkede hukuki statüden yoksun kişi. Bu terim, diğerlerinin

yanı sıra, bir transit veya ev sahibi ülkeye meşru yollarla giriş yapan, ancak izin verilen kalış süresini aşan veya akabinde yetki verilmeden çalışmaya başlayan kişileri içermektedir (aynı zamanda gizli/kayıt dışı göçmen ya da düzensiz bir durumda olan göçmen olarak anılmaktadır). Cezai bir anlam taşıması ve göçmenlerin insanlığını göz ardı etmesi bakımından ‘yasadışı’ ifadesinden ziyade ‘düzensiz’ ifadesi tercih edilmektedir (Göç Terimleri Sözlüğü-IOM, 2013: 26-27).

1.3.1 Uluslararası Düzensiz Göç’ün Nedenleri

Uluslararası düzensiz göç hareketlerinin temel nedeni insanların içinde yaşadığı coğrafyadaki rahatsız edici nedenler ve insan psikolojisine dayalı varoluş içgüdüleri ve hayatta kalma / güvenlik duygusuna bağlı olarak gelişen eylemlerdir. Uluslararası düzensiz göç hareketlerinin temel nedenleri olarak insanların içinde bulunduğu coğrafyanın çevresi savaşlar, iç savaşlar, kaoslar, ekonomik zorluklar, insan hakları ihlalleri, temel gıda sorunları gibi birçok sorunsal bileşen uluslararası düzensiz göçün nedenleri arasındadır. Uluslararası düzensiz göç; bir ülkeden başka bir ülkeye yasa dışı kitlesel göç hareketleridir (IOM, 2013).

1.3.2. Uluslararası Düzensiz Göç’ün Etkileri

Uluslararası düzensiz göç hareketlerinin uluslararası düzeyde etkileri söz konusudur. Bu durum tıpkı içi havayla şişirilmiş balon etkisine benzer. Küresel dünyada herhangi bir coğrafyada baskı oluşur ise başka bir coğrafyada etkisini gösterir. Uluslararası düzensiz göç hareketlerini Melih Görgün, “*Uluslararası Göç ve Beyin Göçü*” isimli çalışmasında dört gruba ayırmıştır:

- *İlkel Göçler* (Ekolojik coğrafi nedenler)
- *Zorlama ile Yapılan Göçler* (Sosyal ya da siyasi nedenler)
- *Serbest Göçler* (Serbest / özgür seçime dayalı nedenler)
- *Kitlesel Göçler* (Savaş ve açlık gibi nedenler). (Görgün, 2019: 35)

Görgün’nün de ifade ettiği gibi uluslararası göç olgusu her ne kadar bir coğrafyadan başka bir coğrafyaya itici-çekici demografik eylemsel hareketliliği oluşturuyor olsa da göç türü birbirlerinden farklı form ve işleve sahiptir. Uluslararası göç türleri içerisinde en tehlikeli ve olumsuz formu kitlesel uluslararası düzensiz mülteci/sığınmacı göç hareketleri görülmektedir. Bu durumun iktisadi/ekonomik, iş/istihdam, entegrasyon alt kimlik sorunları (Hein, vd., 2019: 885) gibi temel bileşenlerin yanı sıra çok sayıda alt bileşen sorun alanları söz konusudur.

1.3.2.1. Ulusal Etkileri

Uluslararası düzensiz göç hareketleri, göçe maruz kalan ülkeleri zor durumda bırakan değer kayıpları ortaya çıkarır. Söz konusu bu kayıpları; ekonomik kayıplar / kayıt dışı ekonomi, toplumsal yapıda sosyal bozulma/dil ve kültür erozyonu, asayiş / kriminoloji, kimlik sorunu (Neuman, 2007: 319) toplumsal uyumsuzluk ve ülkenin enerjisinin boşa harcanması gibi bileşenler olarak ifade edebiliriz. Bu durum ülkeler için negatif katkı yapan olumsuz geçen ve zor bir süreç yönetimi gerektirmektedir.

1.3.2.2. Uluslararası Etkileri

Uluslararası düzensiz göç hareketleri sadece göçe maruz kalan ülkeleri değil aynı zamanda küresel bir etki-tepki dengesi oluşturan çoklu bileşenlere dayalı negatif etkileri oluşan süreç yönetişimidir. Bu süreçte ulusal ve uluslararası yasalar ülkeleri ve düzensiz göçmenleri bağlayıcı kılmaktadır. Özellikle insan hakları evrensel beyannamesine göre her bireyin yaşam hakkı, düşünce özgürlüğü, işkence ve zulüm görmeme hakkı, sosyal hayata katılma hakkı, yasa önünde eşit olma hakkı, inanç ve vicdan özgürlüğü ve seyahat etme özgürlüğü (Özgöker, 2019: 23-30) gibi temel haklara sahip olma hakkı uluslararası düzeyde kabul görmüş yasa ve protokollere göre kabul görmüş realite uygulamalarıdır. Bu bağlamda her ne kadar uluslararası düzensiz kitlesel göç hareketleri göçe maruz kalan ülke ve ülkeleri hukuken bağlayıcı olsa da çok yönlü olumsuz etkilemektedir. Uluslararası düzensiz göç devletlerin enerjisini boşa harcayan ve toplumsal yapıyı kültürel entropiye maruz bırakan bir sarmalın süreç yönetişimidir.

1.4.Uluslararası Göç Örgütleri

Uluslararası göç konusunda çalışmalar yapan kuruluşlar olarak öne çıkan organizasyonlarından örnek belirteceğiz. Bunlar: Uluslararası Göç Örgütü “International Organization for Migration-IOM”, Birleşmiş Milletler “United Nations-UN” ve buna bağlı alt kurumlar olan UNHCR / UNHCR, Cenevre Göç Sözleşmeleri ve Protokolleri (Cenevre Sözleşmesi, 1949), Düzenli ve Düzenli Göç İçin Küresel Sözleşme (GCROM), Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, BM Bölgesel Ekonomik Komisyonları, Güvenli, Düzenli ve Düzensiz Göç için Küresel Sözleşme, Mülteciler ve Göçmenler için New York Bildirgesi ve Güvenli, Düzenli ve Kurallı Göç için Küresel Sözleşme (Kraly, 2020: 1-32), Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Ajansı – Frontex (FRONTEX-<https://frontex.europa.eu>), ILO (International Labor Organization), Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) gibi uluslararası göç yönetimi organizasyonları (UNHCR-<https://www.unhcr.org/tr/unhcrnin-tarihcesi>) olarak ifade edilebilir. Bu örgütler uluslararası düzensiz göç yönetişiminde devletler ile birlikte ciddi söz sahibidirler.

2.Bölüm

2.Uluslararası Düzensiz Göçün Türkiye’ye Etkileri

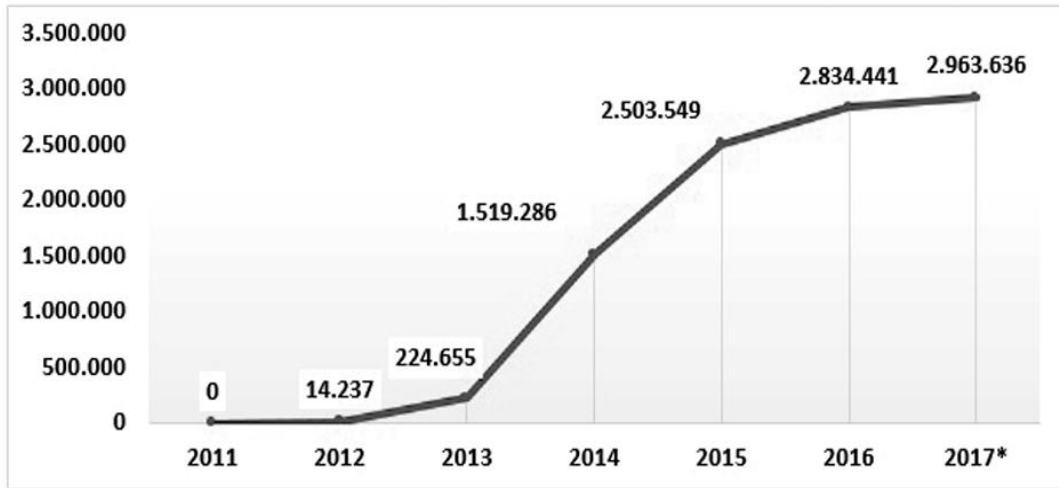
Uluslararası düzensiz göç hareketliliği Türkiye’ye siyasi, ekonomik kayıp/kayıt dışı ekonomi, demografik yapının erozyonu, kültür çatışması, asayiş, vatandaşlık, eğitim, iş/istihdam vb. gibi çoklu bileşen değerlerde etki oluşturmuştur (Baban., vd., 2017: 41-57). Söz konusu bu etkileşimin büyük bir bölümü olumsuz geri dönüşüm sağlar iken iş gücüne katkı bağlamında olumlu etkileri gözlemlenmiştir. Bu realite, üretime dayalı verilere göre Avrupa ülkeleri içinde benzer sonuçlar ortaya koymuştur (Restelli, 2023:135-174). Bu durum geniş ölçekte ele alınması gereken başka bir araştırma konusunu oluşturmaktadır. Yeni dönemin yeni düzensiz göç modelinde göçmenler, gittikleri ülkelerin yerel ekonomi politikaları, insani müdahaleler, hükümet politikaları (Mabiso, 2014: 26) göçün yapısal değişime uğramasına etki etmektedir.

2.1. Türkiye ve Göç Hareketliliği

Türkiye, coğrafi konumu itibarı ile, Asya ve Avrupa kıtaları arasına olması ve ayrıca Asya ve Ortadoğu ve de Kuzey Afrika/Ortadoğu göç yolları üzerinde olması dolayısı ile uluslararası düzensiz göçmenlerin geçiş ve konaklama lokasyonunu oluşturmaktadır. Türkiye’de son 15 yılda beklenmedik olağanüstü durum ve çevresel, siyasal, ekonomik ve diğer nedenlerden dolayı komsuları olan ülkeler başta olmak üzere, Avrupa, Asya, Ortadoğu ve Afrika kıta ülkelerinden gelen düzensiz göçmenlerin istilasına uğramıştır. Başta 2010 yılında başlayan “Arap Baharı” devrim ve veya isyanları ve sonrasında Suriye, Irak ve Afganistan iç savaşları Türkiye’ye doğru kitlesel göç hareketlerine neden olmuştur. Bu göç hareketlerini 2022 yılında Avrupa kıtasında başlayan ve halen devam eden Ukrayna-Rusya savaşları sürecindeki kitlesel göç hareketleri izlemiştir. Türkiye’nin karşı karşıya kaldığı göç ve insan hareketlilikleri ile ilgili sorun alanları ulusal olduğu kadar uluslararası bağlantılı çok boyutlu sorunlardır. Bu konuda, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Göç Politikaları ve Araştırma Merkezi-AYBÜKPAM’ın 2021 Yılına ait “Türkiye’de Göç ve İnsan Hareketlilikleri Yıllık Raporu”nda (AYBÜKPAM, 2021: 12-13) Türkiye’nin karşı karşıya kaldığı uluslararası mülteci göç hareketleri ve sorun alanları somut resmi istatistik verileri ile raporlaştırılmıştır. Bu konuda detaylı istatistik veriler referans verilebilir. UNHCR BM Mülteci Ajansı Raporuna göre, Türkiye’deki 4 milyon mülteci ve sığınmacı, 3,6 milyondan fazla Suriyeli vatandaş ve 320.000’e yakın uluslararası koruma statüsü sahibi ve diğer uyruklu sığınmacı dahil. Suriyeli mültecilerin %98’inden fazlası Türkiye genelinde 81 ilde yaşıyor (UNHCR, 2021). Türkiye’deki düzensiz göç resmi verilerine baktığımızda;

İç İşleri Bakanlığı’nın verilerine göre, Türkiye’de 5 milyon 500 bin 690 yabancı var. Ancak, hepsi sığınmacı konumunda değil (Türkiye Göç Verileri, 2022). Türkiye’deki düzensiz göçmen sayısı İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı 2024 Yılı resmi verilerine göre 3.96.157 kişi olduğu görülmektedir (Türkiye Göç Verileri, 2024). Türkiye’de, Türkiye Cumhuriyeti Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) göre, 269.672 Suriyeli mülteci şu anda Türkiye’nin 10 ilindeki 25 kampta barındırılıyor (Yıldız & Uzgören, 2016: 195-211).

Şekil 1. Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeli Göçmenler

Kaynak: T.C. İç İşleri bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı (Arşiv Verileri)

http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik 24.03.2017

Türkiye, uyguladığı göç politikası gereği dünyanın en fazla mülteciye ev sahipliği yapan ülkesi konumundadır (Açıkgöz, 2015: 98), (Şekil.1). Türkiye'nin bu özelliği uluslararası düzensiz göç hareketliliği sürecinde ülkeyi UN-UNHCR'de değerli kılmaktadır.

2.1.1. Türkiye'de Düzensiz Göçün Nedenleri ve Etkileri Genel Değerlendirme

Türkiye, yıllardır karma ve katmanlı uluslararası düzensiz göçe maruz kalmıştır (Genç, Gerda & Sabine, 2019: 489-508). Bu durumun nedenleri arasında Türkiye'nin coğrafi konumu itibarı ile Asya ve Avrupa kıtaları arasında yer alması, demokratik ve güvenilir bir ülke olması avantaj ve dezavantajı birlikte yaşayan bir ülke konumuna getirmiştir. Türkiye coğrafyasında uluslararası düzensiz göçün temel nedenleri arasında Ortadoğu ve Asya coğrafyasındaki geri kalmış ve yetersiz ülkelerde yaşayan insanların ekonomi ve özgürlük açısından daha güvenli demokratik özgür ve ekonomik refahın yüksek olduğu ülkelere göç etme isteği ve var olmanın zor şartları kitlesel göçü harekete geçirmektedir. Bu bağlamda Türkiye'ye akan uluslararası düzensiz göç hareketi başat olarak Türkiye'yi ve ardından AB ülkelerinin toplumsal yapılarını, ekonomilerini, güvenlik ve demografik yapılarını entropi olarak tehdit eder hale gelmiştir. Uluslararası düzensiz göç hareketi uluslararası düzeyde sebep sonuç ve çözüm bileşenleri ile birlikte ele alınarak, her ülkenin sorumluluk alması ile çözüme kavuşturulabilecek geniş/büyük bir sorundur.

2.2. Uluslararası Düzensiz Göçün Türkiye'ye Etkisi

Türkiye'de düzensiz göçün nedenleri ve etkilerini incelediğimizde bu durumun birden çok nedeni olduğu görülmektedir. Türkiye'nin Asya ve Avrupa hatta Ortadoğu coğrafyasındaki konumu, transit geçiş köprü yolu üzerinde olması, ekonomik, siyasi, küresel ve iç savaşların etkileri gibi birden çok nedensel parametre söz konusudur (Özgöker & Gözde, 2019: 14). Afganistan'daki uzun yıllar süren

iç savaş ve açlık sorunları, 2010 yılında başlayan “Arap Baharı” devrim ve iç savaşları, Suriye iç savaşı, ekonomik nedenler, siyasi baskılar ve özgürlüklerin kısıtlanması gibi problemler beraberinde çok sayıda göçmenin coğrafi yer değiştirmesine etki etmiştir. Suriye iç savaşı ile birlikte milyonlarca kitlesel göç hareketi olmuş ve Türkiye’ye kitlesel göçmen akışı olmuştur. Bu durum beraberinde uluslararası göçmen krizine sebebiyet vermiştir. Özellikle Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye arasında düzensiz göçmen krizine bağlı, siyasi ve ekonomik krizler ortaya çıkmıştır.

Resim 1. Türkiye’deki Düzensiz Göçmen Kaplarında Biri

Kaynak: Birey ve Toplum Dergisi (Karabulut,2018:133)

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/birtop/issue/39520/429919>

Uluslararası düzensiz göçmenlere Türkiye tam destek verirken, AB ülkelerinden Yunanistan gibi ülkeler ise mültecileri gıda desteğinden mahrum bırakmıştır (Abdalla & Luis, 2023: 745). Oysaki mültecilerin güvenli gıdaya erişim insani bir haktır.

2.2.1. İktisadi Etkisi

Uluslararası göçün en önemli parametrelerinden biri de “ekonomik entegrasyondur”. Çünkü, bireylerin hayatta kalabilmeleri, güvenli bir alanın oluşturulabilmesi ve konfor alanının sağlanabilmesi ekonomiye dayalıdır. Dolayısı ile uluslararası göçün odak noktası güvenlik ve ekonomidir. Dolayısı ile, uluslararası göçün odak noktası güvenlik ve ekonomidir. Mültecilerinde, gittikleri ve yerleştikleri ülkelerde en temel entegrasyonu ekonomik destekli faaliyetlerdir. Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’nın ekonomik ve sosyal gelişme sürecinde göç olgusu ne kadar önemli bir yer tutmuşsa, Türkiye’nin de Cumhuriyet sonrası ekonomik ve sosyal gelişme sürecinde göç olgusu o denli önemli rol oynamıştır ve oynamaya da devam etmektedir (Tutar, vd., 2012: 110). Türkiye’de göç alan kentlerde “Ekonomik ve Sosyal Entegrasyon Projesi” (EKOSEP), göçün olumsuz etkilerinin azaltılmasını hedefleyen, yerel düzeyde çok sektörlü bir yaklaşımın benimsendiği ekonomik entegrasyon problemlerinin çözümüne

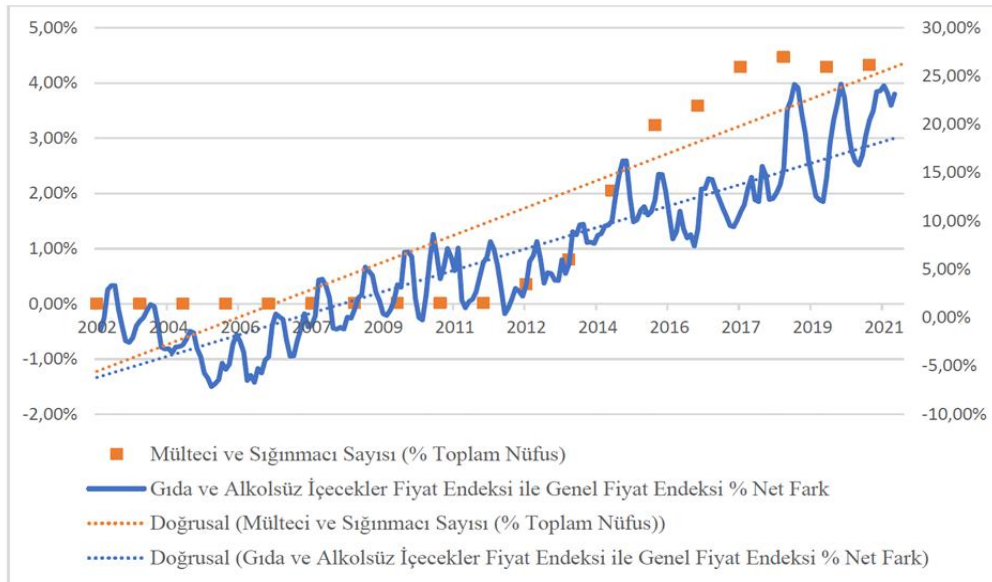
destek için teknik yardım projesidir (Tutar, vd., 2012: 110). Ekonomik entegrasyon, üretim ve katma değer yaratması bağlamında dünyanın her yerinde kabul görmüş ve geçerliliğe sahip hızlı adapte olabilen yapısallığın adıdır (Alav, 2023: 129).

Göç sürecinin yaşandığı Türkiye’de göç hareketinin ekonomik etkilerinin gözlemlendiği temel alanlar:

- a) Bölgesel kalkınma
- b) Gelir dağılımı
- c) Kent planlaması
- d) Ekonomik büyüme
- e) Fiyatlar genel düzeyi
- f) İşgücü ve sermaye piyasaları
- g) Üretim yapısı ve üretim verimliliği

h) Dış ticaret gibi alanlar göç sorunsal bileşenlerini oluşturmaktadır (Tunalı & Esat, 2023: 160). Söz konusu bu alanlar uluslararası düzensiz göç sorunsalı nedeni ile entropiye uğramıştır. 2017 Yılı resmi verilerine göre uluslararası düzensiz göçe maruz kalan Türkiye barındırdığı göçmenlerin toplam ekonomik maliyeti 25 Milyar \$ (20.882.552.257 TL) olarak hesaplanmıştır (Karabulut & Açık, 2018: 142).

Şekil 2. Türkiye Cumhuriyeti’nde Mülteci-Sığınmacı Payı ve Gıda Fiyatları İlişkisi

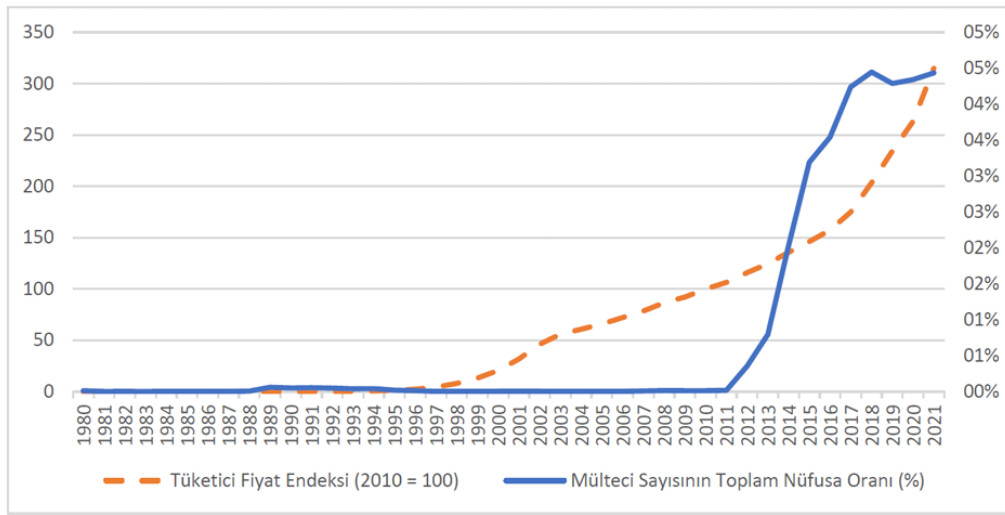
Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) <https://www.tuik.gov.tr/>

Dünya Bankası Veri Tabanı. <https://databank.worldbank.org/>

Grafik 2 göstermektedir ki 15 Mart 2011’de başlayan Suriye İç Savaşı etkisiyle, 2012 yılı sonrasında Türkiye Cumhuriyeti’ne yönelik önemli boyutlarda mülteci akınları olmuştur. Aynı dönemde

gıda fiyatları ile genel fiyat endeksi arasındaki farkın da oransal olarak arttığı görülmektedir. 2012 başında %0.42 dolaylarında olan net fark, 2021 itibariyle %21.99 düzeyine ulaşmıştır. Dolayısıyla Şekil 2'ye istinaden mülteci akınlarının, toplam enflasyon oranı içinde gıda enflasyonunu önemli düzeyde artırdığı görülmektedir. Verilere istinaden çizilen doğrusal grafikler, eğilimin aynı doğrultuda olduğuna işaret etmektedir. Ancak düzey değerleri arttıkça aradaki doğrusal ilişkinin ıraksadığı da anlaşılmaktadır görülmektedir. Bu durum, gıda fiyatlarındaki artışın belirli bir düzeyden sonra emek maliyetlerine ve ücretlere yansımaları sonucu genel enflasyon oranını etkilemesiyle açıklanabilir (Tunalı & Esat, 2023: 165).

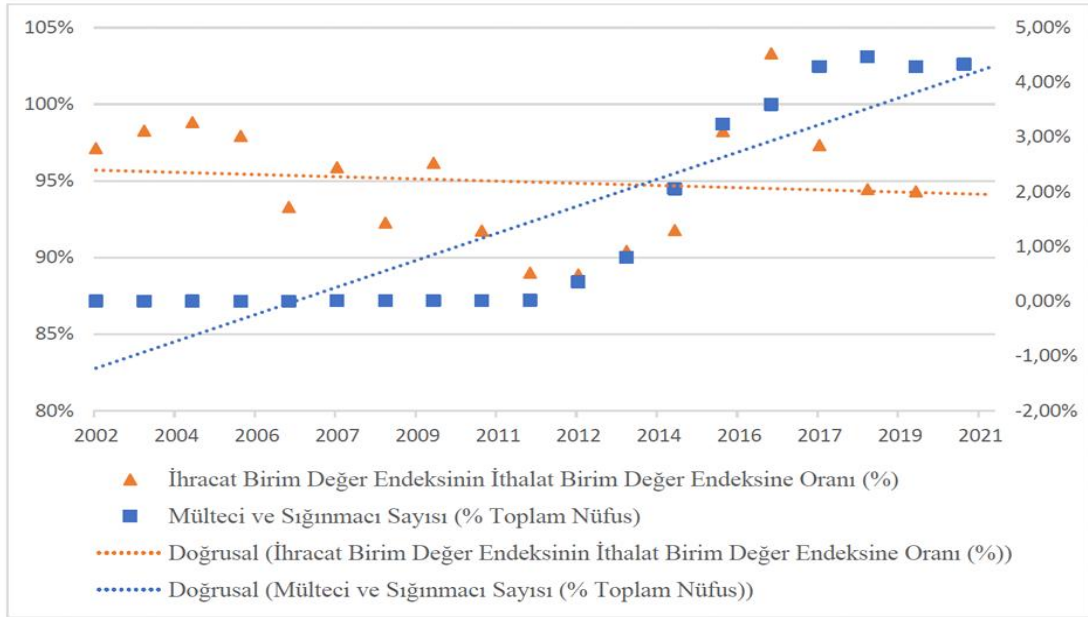
Şekil 3. Tüketici Fiyat Endeksi ve Mülteci Sayısının Karşılaştırılması

Kaynak: Dünya Bankası Veri Tabanı. <https://databank.worldbank.org/>

Şekil 3'te Dünya Bankası verilerine göre liberal politikaların açıkça uygulanmaya başlandığı 1980 yılından itibaren Türkiye'deki mülteci sayısının toplam nüfustaki oranı ile tüketici fiyat endeksi aynı grafik üzerinde karşılaştırılmıştır. Türkiye ekonomisi özelinde özellikle son dönemde yaşanan enflasyon sorunu incelendiğinde mülteci sayısı ile eşanlı artış eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır. Tabi ki bu süreçte diğer etkenlerde verilerin değişkenliğine sebebiyet verebilmektedir (Tunalı & Esat, 2023: 163).

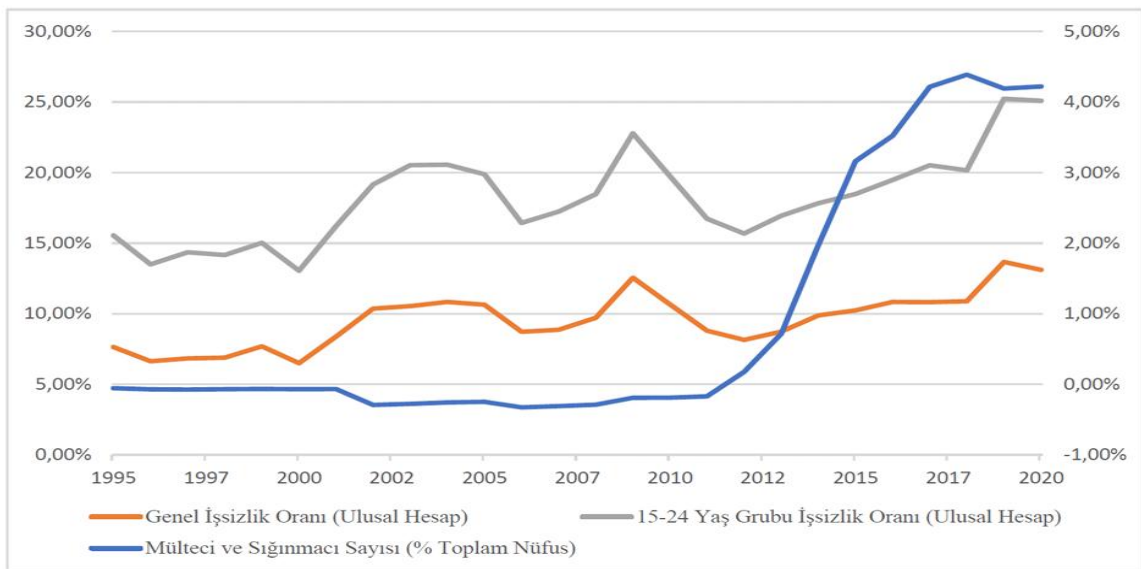
Şekil 4. Türkiye Cumhuriyeti'nde İthalat ve İhracat Birim Değer Endeksi ve Mülteci-Sığınmacı Payının Karşılaştırması

Kaynak: Dünya Bankası Veri Tabanı. <https://databank.worldbank.org/>

Şekil 4'te görüldüğü üzere mülteci ve sığınmacı sayısının nüfusa oranı arttıkça ilk aşamada ihracat birim değeri endeksi paralel olarak artmış, ancak ardından sert bir düşüş trendine girmiştir. İki veri setinin eğilimleri incelendiğinde, pozitif olması beklenen ihracat birim endeksi hafif negatif bir eğime sahipken, mülteci ve sığınmacıların nüfusa oranının pozitif bir eğilime sahip olduğu anlaşılmaktadır. İlk aşamada iki serinin doğrusal hareketindeki temel neden mülteci ve sığınmacı göçünün ekonomiye yansımadaki gecikmeden kaynaklandığı söylenebilmektedir (Tunalı & Esat, 2023: 160).

Şekil 5. Türkiye Cumhuriyeti'nde Mülteci-Sığınmacı Payının İşsizliğe Etkisi

Kaynak: Dünya Bankası Veri Tabanı. <https://databank.worldbank.org/>

Şekil 5’te görüldüğü üzere, 2008 Küresel Finansal Krizin işgücü piyasalarında yarattığı etkiler 2010 ve 2011 yıllarında giderilmeye başlamışken, 2012 yılı itibariyle mülteci ve sığınmacı oranındaki artışa paralel olarak artma eğilimine girmiş ve 2008 krizinin yarattığı etkinin de üzerinde bir orana ulaşmıştır. Burada niteliksiz işgücünü temsilen 15-24 yaş grubu işsizlik oranları kullanılabilir. Bu gruptaki işsizlik oranı 1995-2020 döneminin en üst seviyesini %25.23 oranı ile 2019 yılında görmüştür. Bir dönem önce %4.39 ile en yüksek mülteci oranına ulaşılmış olması dikkat çekicidir (Tunalı & Esat, 2023: 171). Her ne kadar düzensiz göçmenler Türkiye ve AB ülkelerinde ekonomiye katkı sağlamış olsalar da toplam verilerde götürüleri “olumsuzlukları” çok daha yüksek olmuştur (Restelli, 2023: 156).

2.2.2. Kültürel Etkisi

Uluslararası düzensiz göç hareketlerine maruz kalan Türkiye kültürel anlamda ciddi doku kaybına ve erozyona uğramıştır. Uluslararası kitlesel göçler/düzensiz göçmenler yer değiştirdikleri coğrafyalarda kendi kültürel değerleri olan dil, gelenek/görenek, sanat, edebiyat ve davranışları kültür kodlarına göre uzun süreli olarak yaşarlar. Hatta bu durum birkaç kuşak devam edebilmektedir. Dolayısı ile uluslararası düzensiz göçmenlerin yer değiştirdikleri yabancı ülke toplumlarını anlayabilmeleri, eğitim form ve süreçleri, uyumları ve değer üretebilme süreçleri çok uzun zaman alacağı için bu süreç zor ve olumsuz ilerler. Göçmenlerin içinde bulunduğu topluma dışarıdan taşımış oldukları yabancı kendi kültürleri o ülke ve toplumların değer yargıları ve kültürleri ile uyuşmayacak ve yabancı kültür algısı olarak uyumsuzluk ve bozulma yaratacaktır. Bu gelişmelerin tamamı kültürel dokuyu olumsuz etkileyerek toplumsal yapıyı bozacaktır.

2.2.3. Toplumsal Yapıya Entropi Etkisi

Uluslararası düzensiz göç hareketlerine maruz kalan Türkiye toplumsal yapıda korozyona maruz kalmıştır. Kitlesel göç hareketleri Türkiye’de toplumsal yapı üzerinde dil, kültür, değer yargıları, gelenek ve görenekler, ahlak / etik, eğitim, ekonomi, siyaset, kayıt dışı ekonomi bileşenleri üzerinde entropi etkisi oluşturmuştur. Bu durum zaman zaman toplumsal yapıda olumsuz tepkilerin doğmasına neden olmuştur. Uluslararası düzensiz göçe maruz kalan Türkiye ve halkı kendi konfor alanı ve refahından feragat etmek zorunda kalmış, milli gelirden ve devletin sunduğu asli hizmetlerinden kısıtlanmıştır. Bu durum, Türk halkı üzerinde ciddi psikolojik ve sosyo ekonomik baskı oluşturmuştur.

2.3. Uluslararası Düzensiz Göçün Türkiye’ye Uluslararası Etkisi

Türkiye’de son 15 yılın düzensiz göç resmi verilerine baktığımızda, İç İşleri Bakanlığı’nın resmi verilerine göre, Türkiye’de 5 milyon 500 bin 690 yabancı var. Ancak, hepsi sığınmacı konumunda değildir (Türkiye Göç Verileri, 2022). Türkiye’deki toplam mülteci sayısı 3,6 milyonu aşmış durumda (Türkiye Göç İdaresi Başkanlığı, 2025). Bu veriler, Türkiye nüfusunun 4,61’ine denk gelmektedir. Arap Baharı sonrası başta Ortadoğu ülkeleri (Suriye) ve Kuzey Afrika ve Asya ülkelerinden (Afganistan, Pakistan, İran...) Türkiye’ye düzensiz kitlesel göç hareketi sadece ulusal değil uluslararası düzeyde etki

yapmıştır. Özellikle Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin homojen toplum yapılarının bozularak çoklu entropiye maruz kalma endişesi bu ülkelerin kitlesel göçü tampon ülke ve coğrafya olarak Türkiye’de tutulması planlanmış ve AB ülkeleri ile Türkiye arasında 13 Aralık 2013 Tarihinde karşılıklı ikili ilişkilere dayalı uluslararası göç/göçmen (geri kabul) anlaşması yapılmıştır (Marancı, 2021: 288). Bu anlaşma ile AB, Avrupa bölgesine yapılan bu göç hareketleri karşısında Türkiye’ye yönelik “güvenlik” ve “dışsallaştırma” politikalarını uygulamaya başlayarak, Türkiye’yi kullanarak AB ülkelerine geçen düzensiz göçün engellenmesi ve olabildiğince bunların Türkiye’ye geri gönderilmesini amaçlamaktadır (Marancı, 2021: 304). AB’yle yapılan geri kabul anlaşmalarıyla vatandaşlarını geri kabul etme yükümlülüğü altına girerken; kendi üzerinden AB’ye yasadışı biçimde gelmiş olan kişileri de geri alma sorumluluğu altına girmektedirler. AB üyesi devletlerin ortak göç ve sığınma politikaları ve bu politikaların içerikleri göçmen ve sığınmacıların haklarına kısıtlayıcı ve olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bu nedenle AB, Türkiye’yi Avrupa ülkelerine gitmek isteyen göçmen ve sığınmacılar için bir baraj ülke haline getirmek amacındadır (ORSAM: 2012: 18). Bu anlaşmanın hukuki dayanağını 28 Temmuz 1951 tarihinde Cenevre “Mültecilerin Hukuki Durum Sözleşmesi” (Marzal, 2006: 100) ve 2 Ekim 1967 tarihli “Mültecilerin Hukuki Statüsüne Dair Protokol” oluşturmaktadır (Karayığit & Merve, 2021: 18). Türkiye ve AB ülkeleri arasında 2014 Yılında imzalanan “Türkiye’den AB’ye Yönelik Düzensiz Göç Hareketleri, Mülteciler ve Geri Kabul Antlaşması” (ORSAM Raporu, 2012) görünürde Türkiye’ye AB ülkeleri içerisinde “vize muafiyeti/serbest dolaşım” hakkı ve ekonomik destek sağlayacaktı. Ancak, uluslararası göç hareketliliği Türkiye lehine ciddi bir gelişme ve avantaj sağlamadığı gibi ekonomik, siyasi, kültürel, uyumsuzluk/asayiş ve toplumsal alanlarda ciddi sorunlar açmış ve devlet ve toplumsal yapıda entropi meydana getirmiştir. Bu süreçten karlı çıkan taraf AB ülkeleri olmuştur.

3. Sonuç ve Öneriler

Çalışmanın sonuç bölümü ana metin olan “Uluslararası Düzensiz Göç ve Etkileri: Türkiye Örneği” konusunu içeren bulgulara dayalı olarak özetlenmiştir. Günümüzün küresel dünyasında “göç” olgusu ve “düzensiz kitlesel göç” realitesi sadece göçe maruz kalan ülkeleri değil diğer ülkeleri de küresel düzeyde etkilemektedir. Bu bağlamda örneklem çalışmamız olan “Uluslararası Düzensiz Göç ve Etkileri: Türkiye Örneği” araştırması ve sonuç bulguları Türkiye örneği üzerinden küresel ölçekte modellenabilir. Çalışma ile “uluslararası düzensiz göç” konusu Türkiye ölçeğinde ele alınmıştır. Çalışmanın konusu daha önce çalışılmamış bir konu olarak ele alınarak literatüre yeni bir değerlendirme katkısı sağlanmıştır. Çalışma da kullanılan özgün konu, araştırmanın metodolojisi, literatür ve veri kaynakları birincil kaynaklardan elde edilen verilerden oluşmasına dikkat edilmiştir.

Çalışmada ortaya konan hipotez sorusu olan temel varsayım; “Uluslararası Düzensiz Göçün Türkiye’ye Geniş Kapsamlı Olumsuz Etkileri Olmuştur” tezinin geçerliliğine yanıt aranmıştır.

Çalışmanın sonuç bulguları nitel ve nicel verileri birlikte içeren literatür “araştırma verileri” ile desteklenmiştir. Araştırmada ortaya çıkan sonuçlara göre; uluslararası düzensiz göç hareketleri göçe

maruz kalan Türkiye'yi olumsuz etkilemiştir. Söz konusu bu olumsuz etkilenen bileşen değerler arasında toplumsal yapının bütünü ve alt bileşenleri olan; dil, kültürel doku, ekonomi (kayıt dışı ekonomi), iş ve işsizlik, eğitim, asayiş/güvenlik, uluslararası siyasi etkisi, alt kimlik aidiyet, vatandaşlık ve entegrasyon*** (Neuman, 2007: 319) ulusal kimlik haklarını kaybetme/vatansızlık, (Odman, 2011: 133) toplumsal yapıdan dışlanma ve yabancılaşma/anomi gibi sorunsal alanlar tespit edilmiştir. Benzer veri destekli görünümeler düzensiz göçe maruz kalan birçok ülkede gözlemlenmiştir (Tjaden & Horace, 2022: 746). Çalışmada özgün değer olarak ortaya konabilecek veri küresel ölçekte Ortadoğu, Türkiye'ye olan etkilerinin yanı sıra Türkiye ve Avrupa Birliği üçgenine yaşanan kitlesel düzensiz göç hareketlerinin küresel etkileri siyasal, ekonomik, sosyolojik, uluslararası göç hukuku ve geri kabul anlaşmaları bağlamında literatür destekli olarak ele alınmıştır. Türkiye, 2010'da başlayan "Arap Baharı" süreci ile Kuzey Afrika ve Ortadoğu coğrafyasında başlayan süreçte yoğun düzensiz göçe maruz kalarak çok büyük oranda zaman kaybına uğramıştır. Ve bölgenin ekonomik ve üretim bağlamında kaybeden ülkelerinden olmuştur.

Öneriler

Küresel Öneriler

- Uluslararası düzensiz göç hareketleri küresel bir sorundur ve Birleşmiş Milletler-BM çatısı altında yasal / hukuki zeminde, insan haklarını güvence altına alan güçlendirilmiş yapısalılıkta yeniden reorganize edilmelidir (Fourer, vd., 2020: 13).
- Uluslararası düzensiz göç hareketlerinin nedenleri küresel düzeyde tespit edilerek küresel ölçekte önlem alınmalıdır.
- Dünya milli gelir dağılımı gelişmiş ülkelere alt gelirdeki ülkelere iş / istihdam, eğitim ve kalkınma aracı olarak desteklenerek göç hareketlerinin önüne geçilmelidir.
- Küresel ve bölgesel savaş ve suç örgütleri ile küresel ölçekte mücadele edilerek kargaşalardan kaçınılmalıdır ki, kitlesel düzensiz göç hareketleri minimize edilebilsin
- Küresel ve bölgesel göç hareketlerine neden olan ülkelere uluslararası göç tazminat faturası yaptırımını yasal zeminde uygulanabilmelidir.
- Devletlerin sınır güvenliği kaygıları, misafir ülkelerdeki bireylerin sosyal ve iktisadi kaygıları ile iç içe geçmiş bir görüntü ortaya koymaktadır bu durum göç hareketlerinde dikkate alınmalıdır.

Türkiye Önerileri

- Türkiye olarak hem küresel hem de bölgesel kargaşaların çözümüne katkı verilmelidir.

*** Sığınmacı göçmenler veya etnik azınlıklar her zaman bir ulustaki baskın kültüre asimile olmaz. Örneğin, bir ulusun bir bölgesinde, belirgin etnik geçmişlere, dillere, geleneklere, dinlere, sosyal kurumlara ve kimliklere sahip insanlar bulunabilir. Ulus içi kültürler, etnik ve kültürel kimlikler milliyetçiliğin temeli olduğundan, bölgesel çatışmalara yol açabilir (Neuman, 2007: 319).

- Türkiye, uluslararası düzensiz göçe karşı makro ölçekte göç politikaları (Aras & Zeynep, 2015: 193-208) oluşturmaya ihtiyacı vardır.
- Türkiye kitlesel düzensiz göçe maruz kalarak içeride iş/istihdamı sınırlandırmıştır. (Grafik 5: Türkiye Cumhuriyeti’nde Mülteci-Sığınmacı Payının İşsizliğe Etkisi) ve (Grafik 4. Türkiye Cumhuriyeti’nde İthalat ve İhracat Birim Değer Endeksi ve Mülteci-Sığınmacı Payının Karşılaştırması)
- Türkiye, kitlesel düzensiz göç hareketlerine maruz kaldığında AB ülkelerinin göç mola merkezi olmamalıdır.
- Türkiye, uluslararası düzensiz göçe karşısına iç piyasasında gıda enflasyonuna maruz kalmıştır (Grafik 2. Türkiye Cumhuriyeti’nde Mülteci-Sığınmacı Payı ve Gıda Fiyatları İlişkisi).
- Türkiye, uluslararası düzensiz göçe karşı küresel organizasyonlar (IOM, UN ve ILO) ve STK’lar ile birlikte çalışabilmelidir.
- Türkiye uluslararası düzensiz göçe karşı bölge ülkeleri ile yasal zeminde rasyonel iş birlikleri yapmalıdır.
- Türkiye’de göçmenlerin entegrasyonlarında devlet, STK’lar ve tüm sivil toplum örgütleri ile iç içe destek halinde çalışabilmelidir.
- Devlet aygıtı, göçmenlere yönelik yasal, siyasal ve ekonomik destek sağlayarak diğer varoluşsal yaşam koşulları oluşturmalıdır.
- Türkiye’deki düzensiz göçmenlerin suç ve suç örgütlerine karşı korunmasında devlet aygıtının güçlü politikaları ve eylemsel hareket planları oluşturulmalı ve göç ve göçmen veri / bilgi veri bankası kurulmalıdır.
- Türkiye’de Göç ve göçmenlerle ilgili “Kamu İletişim Stratejisi” oluşturulmalı ve göçmenlerin sorun alanlarının işlenmesi ve doğru bilgilerin verilebilmesi için enformasyon içerikli güçlü bir MEDYA iletişim platform ağı kurulmalıdır.
- Günümüzün karmaşık ve çok boyutlu kitlesel düzensiz göç hareketlerine mevcut araçlarla düzenlemek yeterli olmamaktadır yeni önleyici yol ve yöntemler bulunmalıdır.
- Türkiye için düzensiz göç, AB veya diğer Batılı ülkeler kadar öncelikli bir konu olmalıdır (Açıkgöz, M. 2015: 103).

Fayda/Yarar Getirileri

Türkiye’nin maruz kaldığı uluslararası düzensiz göç hareketliliği karşısında her ne kadar çok sayıda olumsuz gelişmelere maruz kalmış olsa da diğer taraftan az sayıda da olsa olumlu gelişmeler ve kazanımlarda elde etmiştir. Bunlar;

- Türkiye, insani açıdan milyonlarca düzensiz göçmeni barındırarak dünya ülkelerine ve milletlerine insani olarak örnek olmuştur (Grafik 1. Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeli Göçmenler).

- Türkiye, insani ve toplumsal yapı olarak birçok milletin alt kimlik folk kültürüne maruz kalarak zengin bir kültür dokusu kazanmıştır.

- Türk ekonomisi uluslararası düzensiz göçe maruz kalarak her ne kadar olumsuz etkilenmiş olsa da diğer taraftan nitelikli ve ara elaman açığını göçmenler sayesinde kapatmıştı.

- Küresel ve bölgesel normalleşme sonrası ülkesine dönen düzensiz göçmenler kendi ülkelerinde ve uluslararası toplum yapılarında Türkiye lehine örnek ve saygı duyulan bir ülke ve toplum “*Türk diasporası*” oluşturmuştur.

- Sadece Türkiye değil, dünya coğrafyasındaki her bir göçmenin entegrasyonu, adalet/insan onuru ve toplumsal barışa katkı olarak düşünülmelidir.

Çalışma ile “uluslararası düzensiz göç” hareketleri realitesi sebep sonuç ilişkileri ile birlikte örnek olay çalışması olarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın devletlerin ilgili kurumlarına, STK’lara ve bilim insanlarına benzer çalışmaların yapılmasında literatür desteği sağlayacağı düşüncesindeyiz.

“Göç, çaresizliğin bir yansıması olup çare aramak için bilinmez bir yola çıkıştır”.

Resim 1. Uluslararası Göç Hareketlerinden bir Görüntü

Kaynak: ORSAM

ORSAM Rapor No:123 The Black Sea International Rapor No: 22, Haziran 2012

Teşekkür: Bu çalışmaya katkılarından dolayı sayın, ORSAM ve Birleşmiş Milletler Mülteciler Komiserliği-UN/UNHCR’ye teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

Abdalla, L. & Luis F. G. (2024), Food security and nutrition in refugee camps in the European Union: Development of a framework of analysis linking causes and effects, *Food Security*,16, p.735-755.<https://doi.org/10.1007/s12571-024-01440-5> <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:001194624300001> (Erişim tarihi: 04.01.2025).

Açıkgöz, M. (2015). *Turkey's Visa Policy: A Migration-Mobility Nexus*, Vol.14, Issue 2, p.97-107. <https://www.webofscience.com/wos/woscc/fullrecord/WOS:000367256200010> (Erişim tarihi: 21.12.2025).

Alav, İ. (2023). Türkiye'deki STK'ların Uluslararası Göç Yönetişimindeki Rolünün Ankara Ölçeğinde Değerlendirilmesi, (*Journal CMM*,) ISSN: 2979-9724, Cilt: 2, Sayı: 2, s.106-141. <https://www.journalcmm.com/cilt-2-sayi-2> (Erişim tarihi: 21.12.2025).

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Göç Politikaları ve Araştırma Merkezi- AYBÜGPAM (2021). *Türkiye'de Göç ve İnsan Hareketlilikleri Yıllık Raporu*. s.1-142, <https://aybu.edu.tr/GetFile?id=1c168fe4-c95c-447f-b3eb-8ab7d312794c.pdf> Erişim tarihi: 21.12.2024).

Aras, N. E.G., Zeynep Ş. M (2015), The international migration and foreign policy nexus: the case of Syrian refugee crisis and Turkey, *Migration Letters*, Volume: 12, No: 3, p.193-208, <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000435837700002> Erişim tarihi: 17.12.2024).

Ayselin Yıldız & Elif Uzgören (2016), Limits to temporary protection: noncamp Syrian refugees in İzmir, Turkey, *Southeast European and Black Sea Studies*, 16:2, p.195-211. DOI:10.1080/14683857.2016.1165492 <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000375038800001> Erişim tarihi: 04.12.2024).

Baban, F., Suzan I. & Kim R. (2017), Syrian refugees in Turkey: Pathways to precarity, differential inclusion, and negotiated citizenship rights, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43:1, 41-57, DOI: 10.1080/1369183X.2016.1192996 (WOS Database), (Erişim tarihi: 14.02.2025).

Baltacı, A. (2019), Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)*, Cilt 5, Sayı 2, s.368-369. DOI: 10.31592/aeusbed.598299 Erişim tarihi: 14.12.2024).

Bayburtlu, A. S. (2017). “Kültür, Etnomüzikoloji ve Müzikoloji İlişkisi”, *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, June: 3(1), pp.77-87. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/339653>, (Erişim tarihi: 13.11.2024).

Casaglia, A. & Agnese P. (2022), A close look at the EU–Turkey deal: The language of border externalisation. *EPC: Politics and Space*, Vol. 40, Issue.8, p.1959-1676. <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000799900000001> (Erişim tarihi: 23.11.2024).

Castles, S., Mark J.M. (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, Bilgi Üniversitesi, İstanbul.

Cenevre Sözleşmesi (1949), *BM destekli uluslararası Cenevre İnsan Hakları Sözleşmesi*, https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2005_3.pdf (Erişim tarihi: 07.02.2025).

Ekiz, Durmuş (2009), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Anı Yayınları, Ankara.

Ertürk, K. Levent (2008), *Türkiye’de Bilimsel İletişim: Bir Açık Erişim Modeli Önerisi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilgi ve Belge Yöntemi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

FRONTEX (European Border and Coast Guard Agency), <https://frontex.europa.eu/> (Erişim tarihi: 18.10.2024).

Fourer, M., Natalie D. J. and Yusuf Ç. (2020), Offshore Processing Arrangements: Effect on Treaty Ratifications of Receiving States. *Journal of Laws*, Vol. 9, Issue.23, p.1-40. doi:10.3390/laws9040023,

Genç, F., Gerda H. & Sabine H. (2019), The Multilayered Migration Regime in Turkey: Contested Regionalization, Deceleration and Legal Precarization, *Journal of Borderlands Studies*, 20, Vol. 34, No. 4, p.489-508. <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000474402800002> (Erişim tarihi: 03.12.2024).

Göç Terimleri Sözlüğü (2013), *Uluslararası Göç Örgütü (IOM)*. https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf (Erişim tarihi: 03.03.2025).

Gök, G. O. (2016), Kimin Güvenliği? Uluslararası Göç-Güvelik İlişkisi ve Uluslararası Örgütlerin Rolü, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (31), s.65-82. <https://dergipark.org.tr/en/pub/kosbed/issue/25688/271101> (Erişim tarihi: 02.02.2025).

Görgün, Melih (2019). *Uluslararası Göç (İçinde: Uluslararası Göç ve Beyin Göçü)*, Beta Yayınevi, İstanbul.

Hein de Haas, Mathias C., Marie-Laurence F., Edo M., Katharina N., Simona V., María V. Varela (2019), International Migration: Trends, Determinants, and Policy Effects, *Population and Development Review* Volume 45, Issue 4. p.885-922. <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000489344700001> (Erişim tarihi: 14.08.2024).

IOM. (2013), Göç Terimleri Sözlüğü, R. Perruchoud ve J., R. Cross (Ed.), *Uluslararası Göç Hukuku* içinde, 2. Baskı, No: 31. https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf (Erişim tarihi: 21.12.2024).

Kaptan Saim (1995), *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*, Tekışık Ofset, Ankara.

Karabulut, R., Mahmut A. (2018), Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’ye Ekonomik Maliyeti (2011-2017), *Birey ve Toplum Dergisi*, Cilt.8, Sayı.15, s.131-144. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/birtop/issue/39520/429919> (Erişim tarihi: 07.11.2024).

Karayığit, M.T., Merve K. (2021), *He Legal Status and Protection of Climate Refugees in the EU*, Vol.11, Issue,1 p.13-38, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akdhfd/issue/64828/992367> (Erişim tarihi: 03.11.2025).

Kraly, E. P. and Bela H. (2020), Data and research to inform global policy: the global compact

for safe, orderly and regular migration, *Comparative Migration Studies*, Vol.8, Issue.11, p.1-32. <https://doi.org/10.1186/s40878-019-0166-y> (Erişim tarihi: 12.10.2024).

Mabiso, A., A., Jean-François M., Joachim V. and Kalle H. (2014), *Refugees, Food Security, and Resilience in Host Communities Transitioning From Humanitarian Assistance to Development in Protracted Refugee Situations, Building Resilience for Food&Nutrition Security Conference*, May, Paper: 2, p.1-36.

<https://library.alnap.org/system/files/content/resource/files/main/2020resilienceconfpaper02.pdf>

(Erişim tarihi: 12.10.2024).

Marancı, D. (2021), Türkiye-Avrupa Birliği ve 16 Aralık 2013 Tarihli Vize Serbestisi Diyalogu Mutabakat Metni ve Geri Kabul Anlaşması, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 5(1), s.288-329. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uksad/issue/62621/882909> (Erişim tarihi: 13.11.2024).

Marzal, E. (2006), "Constitutionalising immigration law", *Managerial Law*, Vol.48, No.1/2, p. 5-251. <https://doi.org/10.1108/03090550610646771> (Erişim tarihi: 02.12.2024).

Moretti, S. (2019), Between refugee protection and migration management: the quest for between UNHCR and IOM in the Asia-Pacific region. *Routledge Journals*, Taylor & Francis. Vol.42, Issue.1, p.35. <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000547721000001> (Erişim tarihi: 02.02.2025).

Neuman, W. Lawrence (2007), *Basis of Social Research*, Pearson Education Inc., Boston.

Odman, T. (2011), Vatansızların Hukuki Durumu ve Türk Hukuku, *İltica, Uluslararası Göç ve Vatansızlık: Kuram, Gözlem ve Politika* (Ed. Çelebi, Özlem vd.) içinde, UNHCR, Anıl Matbaası, Ankara.

ORSAM-Küresel Göç ve Avrupa Birliği ile Türkiye'nin Göç Politikalarının Gelişimi", *Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi-ORSAM* (<https://www.orsam.org.tr>), ORSAM Rapor No: 123, s.1-28. <http://madde14.org/images/3/3a/Orsamkureselgoc2012.pdf> (Erişim tarihi: 09.09.2024).

ORSAM Raporu 2012 Mülteci Hakları Koordinasyonu Türkiye ile AB Arasında İmza Edilen "Geri Kabul Antlaşması'na" Dair Tutum Belgesi. <http://www.madde14.org/images/3/3a/Orsamkureselgoc2012.pdf> (Erişim tarihi: 14.11.2024).

Özcan, N. Şenes (2015). Düzensiz Göç Üzerine Bir İnceleme: Küresel Dinamikler, Ulus-Devletler, Göçmenler. *İdealkent*, 6(15), s.25 (ss.22-39). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/idealkent/issue/36755/418910> (Erişim tarihi: 04.12.2024).

Özlem Ç., Saime Ö., Şirin T. (Ed.), *İltica, Uluslararası Göç ve Vatansızlık: Kuram, Gözlem ve Politika*, Kitap içerisinde (Odman, T. (2011), *Vatansızların Hukuki Durumu ve Türk Hukuku* (s.133), UNHCR, Anıl Matbaası, Ankara.

Özgöker, U., Gözde D. (2019), *Uluslararası Göç ve Mülteci Krizi*, Der Yayınları, İstanbul.

Restelli, G. (2023), *Development and International Migration: The Effect of Income on Regular and Irregular Migration Intentions to Europe* *Population and Development Review*, 49(1), p.135-174. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/padr.12525> (Erişim tarihi: 01.12.2024).

Tunalı, H., Esat D. (2023), Düzensiz Göç, Yüksek Enflasyon İlişkisi ve Düzensiz Göçün Yarattığı Diğer Ekonomik Sorunlar, *Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye Ekonomisi* içinde, s.158-174. DOI: 10.26650/B/SS10.2023.016.10

Tutar. E., F. Tutar ve M. V. Eren (2012), Yerel Kalkınma ve Göç: Gaziantep Örneği, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 4, Sayı.1, s. 107-116. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/85262> (Erişim tarihi: 07.01.2025).

Türkiye Göç İdaresi Başkanlığı (2025), <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler> (Erişim tarihi: 02.01.2025).

T.C. İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı Arşiv Verileri (2025), <https://www.goc.gov.tr/> (Erişim tarihi: 02.01.2025).

Türkiye'deki Göç Verileri (2022), T.C. İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler> (Erişim tarihi: 04.12.2024).

Tjaden, J., Horace G. (2022), Raising Awareness About the Risk of Irregular Migration: Quasi-Experimental Evidence from Guinea. *Wiley Population and Development Review*, Volume 48, Issue 3, p.745-766. <https://doi.org/10.1111/padr.12468> & <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/padr.12468> (Erişim tarihi: 02.01.2025).

UNHCR- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, <https://www.unhcr.org/tr/hakkimizda/unhcrnin-tarihcesi> (Erişim tarihi: 02.01.2025).

UNHCR The UN Refugee Agency Report (2021), <https://www.unhcr.org/tr/wp-content/uploads/sites/14/2021/02/UNHCR-Turkey-Operational-Update-January-2021.pdf> (Erişim tarihi: 02.01.2025).

Zülfikar, H. (2024). *Nitel Araştırma Yöntemleri*, TÜBİTAK Bilim ve Toplum Başkanlığı Popüler Bilim Yayınları, https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/nitel_arastirma_yontemleri (Erişim tarihi: 09.12.2024).